

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ
ІВАНА ОГІЄНКА
Педагогічний факультет
Кафедра образотворчого і декоративно-прикладного мистецтва та реставрації
творів мистецтва

«До захисту допущено»
Завідувач кафедри
_____ Урсу Н.О.
«___» _____ 2019 р.

Дипломна робота
бакалавра

з теми: **«ТЕХНОЛОГІЯ З'ЄДНАННЯ КОМПОНЕНТІВ
ДЕРЕВ'ЯНОЇ ОСНОВИ У ПРОЦЕСІ РЕСТАВРАЦІЇ ІКОНИ»**

Виконав: **Щупак Богдан
Вікторович**, студент 4 курсу РТМ1-
В15 групи, освітня програма:
Реставрація творів мистецтва

Керівник: **Н.О. Урсу**, доктор
Мистецтвознавства, професор

Рецензент: **Б.М. Негода**, заслужений
художник України, професор

Кам'янець-Подільський – 2019

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. РЕСТАВРАЦІЯ ДЕРЕВ'ЯНОЇ ОСНОВИ У НАУКОВІЙ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИЦІ	6
1.1. Історіографія питання реставрації дерев'яних основ.....	6
1.2. Процес розвитку технологій реставрації дерев'яної основи	13
1.3. Консервація дерев'яної основи у реставраційній практиці.....	21
РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЯ З'ЄДНАННЯ КОМПОНЕНТІВ ДЕРЕВ'ЯНОЇ ОСНОВИ У РЕСТАВРАЦІЙНОМУ ПРОЦЕСІ.....	34
2.1. Способи сполучення дерев'яних елементів основи	34
2.2. Сполучення роз'єднаних частин основи на прикладі дерев'яної ікони «Миколай Чудотворець»	44
РОЗДІЛ 3. РЕСТАВРАЦІЙНИЙ ПАСПОРТ.....	48
ВИСНОВКИ.....	49
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	52
ДОДАТКИ.....	59

ВСТУП

Актуальність теми. У колекціях багатьох музеїв, розташованих на території України знаходяться твори станкового олійного живопису, написані на дерев'яних основах. Це, як правило, роботи західноєвропейських майстрів або роботи українських майстрів раннього та нового часу. Такі картини є значущими пам'ятками культурної спадщини, збереження яких є першочерговим завданням для всього музейного та наукового співтовариства. Однак їх збереження буває незадовільним внаслідок процесів природного старіння творів, несприятливих умов зберігання або механічних пошкоджень, також до руйнування картин на дерев'яних основах призводять наслідки ранніх «лікувань» і непрофесійних реставраційних втручань. При проведенні реставраційних процесів з творами на дерев'яній основі дуже важливо враховувати їх технологічні особливості, оскільки недотримання певних закономірностей тільки погіршує стан збереження основи, ґрунту і фарбового шару картини. У зв'язку зі складністю і трудомісткістю технічної реставрації картин на дерев'яних основах, музейним зберігачам і реставраторам досить часто доводиться зустрічатися з розломами та розколами дерев'яних панелей.

Дана тема варта детального розгляду, адже перед реставраторами постає завдання обрати найбільш прийнятний варіант з'єднання окремих частин дерев'яної основи. Відсутність належного розуміння технології сполучення та консолідації таких творів, відсутність або недолік інформації про поведінку матеріалів може призвести до повторного руйнування основи і навіть загрози руйнації для фарбового шару. Але, навіть при правильному виборі методики та способу з'єднання елементів панелі, важливо грамотно вибрати послідовність процесів та концентрацію речовин в реставраційних матеріалах, попередньо оглянувши та проаналізувавши наукові надбання попередників у реставраційних практиках стосовно даної теми.

Великий внесок в історіографію дослідження реставрації дерев'яної основи зробив Інститут консервації Гетті (The Getty Conservation Institute, Los Angeles), представивши масштабне видання «Структурна консервація живопису на дерев'яній основі», яке показало дослідження таких реставраторів як Альте Пінакотека, Штрауба, Кьостера, Якоба Шлезингера, Андреаса Ейнгера та ін. А до вітчизняних дослідників даної тематики відносяться О. Віннер, Д. Кіплік, О. Рибніков, А. Лужецька Т. Тимченко та ін.

Не дивлячись на цілу низку імен та на кількість досліджень, в цілому реставрація дерев'яних основ лише починає розвиватися і залишається темою вузькопрофільною.

Отже, актуальними є критичне переосмислення уявлень про реставрацію панелей та – китичний аналіз методів з'єднання окремих елементів дерев'яних основ.

Мета дослідження – дослідити та проаналізувати різні методи з'єднання компонентів дерев'яної основи у процесі реставрації ікони.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати мистецтвознавчі та історичні джерела з теми дослідження.
2. Виявити традиційні й інноваційні технології сполучення елементів дерев'яної панелі.
3. Провести реставрацію ікони.
4. Виконати реставраційний паспорт.

Об'єкт дослідження – процес з'єднання частин ікони під час реставрації дерев'яної основи.

Предмет дослідження – особливості різних способів з'єднання компонентів дерев'яної основи.

Хронологічні межі дослідження – дане дослідження поширюється на період з XV століття по XXI століття.

Методи дослідження. Для виконання завдань дослідження використані загальнонаукові та спеціальні методи досліджень. До загальнонаукових методів належать: фактологічний, представлений вивченням візуального матеріалу; аналітичний, представлений аналізом літературних джерел; метод порівняльного аналізу. До спеціальних методів належать статистичний метод та метод роботи з першоджерелами.

Наукова новизна полягає у дослідженні та систематизації різних технологій з'єднання компонентів ікони на дерев'яній основі.

Практичне значення роботи. Результати дослідження можуть бути використані:

1. Для поглибленого вивчення та розвитку реставраційної наукової теорії.
2. Для реставраційних робіт творів станкового живопису.
3. Для вивчення інноваційних технологій та методів в реставрації.

Структура і обсяг роботи

Текстова частина бакалаврської роботи складається зі вступу, 3-х розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг роботи – ? сторінок, список використаних джерел налічує ? позицію.

Практична частина представлена реставрацією ікони «Миколай Чудотворець» фондів Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника.

ВИСНОВКИ

В результаті дослідницьких пошуків було вивчено та систематизовано наявну джерельну базу; охарактеризовано технології з'єднання компонентів дерев'яної основи у процесі реставрації ікони; виконано реставраційний паспорт.

Сама молода історія збереження дерев'яних опор панелей має дуже довгу передісторію. Більшість ранніх методів реставрації живопису на дерев'яних основах, а також на полотняних, сходилися до того, щоб зробити поверхню основи гладкою та чистою. Основа не була прийнята як невід'ємна і автентична частина картини, і часто була замінена.

Перша література про реставрацію з'являється з кінця XVIII ст. Журнали з техніки образотворчого мистецтва публікували новини про мистецькі прийоми і давали інформацію про останні реставраційні роботи відомих творів мистецтва. До перших публіцистів відносять Якова Шлезінгера, Кайнцбауера, Кюстера, Лукануса Хампеля, Брахерта та ін..

На початку XX ст. публікації з консервації та реставрації включали більш детальну інформацію про методи і способи відновлення дерев'яних основ. В нашій країні реставрація дерев'яних основ лише починає розвиватися, і в зв'язку з цим у вітчизняній науковій літературі дуже мало інформації з даної тематики. Однак існують публікації таких дослідників як О.Віннер, Д. Кіплік, О. Рибніков, А.Лужецька, Т. Тимченко, О.Пастернак та ін..

Італія та Франція були провідним інноваторами технологій у реновації творів мистецтва. Державні центри Флоренції та Риму створили групи висококваліфікованих фахівців у цій галузі. Обсяг реставраційних робіт з живопису на дерев'яних основах, який був виконаний у Флоренції, значно перевищує обсяг будь-якого іншого центру консервації у світі.

Незацікавлене ставлення до оригінальної основи наочно демонструється практикою перенесення картин з дерев'яних на текстильні

основи. Також практика розпилювання двостороннього живопису на половинки не була рідкістю. Іноді аркуші паперу були наклеєні на розрізані або витоншені панелі для їх укріплення. Дане «лікування» датується ХІХ століттям. Таке ж неповажне ставлення до основи з'являється також у раних методах видалення деревини до шару левкасу, як метод боротьби з шкідниками та для консолідації твору.

З початком ХХ століття виступали нові, жорсткі, дерев'яні допоміжні опори. Період «передісторії» консервації панельних робіт закінчився у 1920-1930-х роках. Історія збереження дерев'яних панелей почалася з нового розуміння природних характеристик деревини. Під час конференції 1930 року в Римі, організованої Міжнародним бюро музеїв, реставратори почали дискусію відносин між вологістю і деревом.

Наприкінці 1950-х і початку 1960-х рр. догляд за дерев'яними панелями остаточно змінився, а знання, які лягли в основу вибору лікування, базувалися на досвіді. У Німеччині, як і в усьому світі, дослідження про збереження дерев'яних основ значно зменшилися після 1960-х років. У той час це стало більш вузькоспеціалізованим інтересом.

Дослідження реверсів розкриває численні методи, які використовувалися для зміцнення швів дерев'яних основ. Уздовж стикового шва приклеювалися дуб, теляче волосся або кінський волос. В інших випадках шви покривали смужками полотна, іноді метелико-подібними вставками. Старіша техніка полягає в монтуванні дуже маленьких дерев'яних блоків над швами.

Для сполучення елементів дерев'яної основи використовують затискачі у вигляді джгутів та струбцин. Дерев'яні основи не вимагають високих тисків. Якщо тиск правильно обраний і застосований, то клей чудово заповнює невеликі проміжності.

Інший підхід до відновлення використовує (як правило) V-подібні дерев'яні вставки, які клеюються в канали, розрізані по лінії розколів або роз'єднань.

Для склеювання розчленованих або розділених елементів панельних картин використовуються три типи струбцин. Перший тип підходить для невеликих робіт, а два інших - для великих панелей.

Якщо панель слабка або деформована, вона повинна підтримуватися в стані кривизни, що зводить до мінімуму напругу на вигин, спричиненого власною вагою. Це може бути зроблено шляхом розміщення дерев'яних прокладок з інтервалами під панеллю, які розрізаються для заповнення зазору між панеллю і брусковими затискачами.

Для склеювання деревини і приготування пасти з тирси використовують переважно клеї тваринного походження (мездровий, столярний, казеїновий), а в експериментальному порядку - синтетичні - полівінілацетат (ПВА) і клей БФ-4.

Після того, як клей просохне, вивільнюють механізми тиску в тій послідовності, в якій вони були застосовані.

Також використовують монтування шипів. Ця технологія забезпечує хорошу видимість роботи і легкий доступ до з'єднань під час склеювання, за рахунок зменшення потреби в затискачах.

Під час реставрації ікони св. Миколая Чудотворця були здійснені наступні етапи: розчищення основи від забруднень; склеювання двох елементів основи; монтування наскрізних шипів; укріплення тріщини на лівій дошці; відновлення втраченої частини основи.

Спочатку нанесли столярний клей на торці шва. Після чого, з'єднали дві панелі, притуливши одна до одної, та стягнули їх джгутами. Задля забезпечення нерухомості панелей використали металеві затискачі. Заповнення прогалин в щілині виконувалося за допомогою шприца масою клею з деревною мукою.

Потім під кутом 45° з нижнього горизонтального торця за допомогою дрилі був висвердлений 15-ти сантиметровий отвір, всередину якого був вбитий молотком дерев'яний шип. Аналогічна дія була зроблена і з боку верхнього торця, але в зворотному напрямку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алешин А. Б. Реставрация станковой масляной живописи в России. Москва : Художник РСФСР, 1989. 233 с.
2. Архипов М. В. Цена и ценности современного искусства. Москва, 2004. 451 с.
3. Бергер Э. История развития техники масляной живописи. Москва : Пер. с немецкого, 1961. 53 с.
4. Білокінь С. Реставрація, консервація, атрибуція пам'яток мистецтва на Україні – Кам'янець-Подільський, 1989. 53 с.
5. Бобров Ю. Г. История реставрации древнерусской живописи. Санкт-Петербург : Художник РСФСР, 1987. 16-20 с.
6. Богословский Д. Ф. О реставрации картин. Санкт-Петербург, 1912, 213 с.
7. Виннер А. В. Материалы масляной живописи. Москва : Сварог и К, 2000. 255 с.
8. Галышевич А. А. Концепция образовательной программы «Консервация и реставрация памятников материальной культуры. Москва, 1999. 121 с.
9. Грабарь И. Э. Вопросы реставрации. Москва, 1928. 56 с.
10. Гречанский Л. М. Творческий процесс и художественное восприятие. Москва, 1978. 43 с.
11. Дроздов Г. А. Збереження автентичності творів у реставраційному процесі. Декларації та реальність. Київ, 1989. 48-55 с.
12. Кротова Н. А. О склеивании и прилипанию. Москва, 1956. 35 с.
13. Малачевская Е. Л. Материалы для реставрации станковой масляной живописи. Москва, 2009. 19-43 с.
14. Никитин М. К. Химия в реставрации. Санкт-Петербург, 1990. 46 с.

15. Омельченко П. Наука про малярські фарби, матеріали та техніки. Харків, 1930. 324 с.
16. Платонова Н. И. Искусство и творчество великих. Київ, 2002. 222 с.
17. Пономарев Я. А. Психология творчества. Москва, 1976. 213 с.
18. Пушкин В. Н. Эвристика – наука о творческом мышлении. Москва, 1987. 234 с.
19. Плендерлис Г. Дж. Консервация древностей и произведений искусства. Санкт-Петербург, 1963. 41-43 с.
20. Реріх Н. Художественная техника в применении к археологии. -Петербург, 1899. 64 с.
21. Сидор О. Іларіон Свенціцький і реставраційна справа в національному музеї у Львові. Санкт-Петербург, 1996. 108-109 с.
22. Сланський Б. Техніка живопису та реставрації. Київ.: Мистецтво, 2009. 23-32 с.
23. Тимченко Т. Р. Київська школа реставрації станкового малярства (1920-1930). Київ : Пам'ятки України, 2001. 58-61 с.
24. Тітов М. Ф. Визначення та опис стану збереженості станкового живопису: методичні рекомендації. Луганськ: Світлиця, 2007. 38 с.
25. Тютюнник В. Материалы и техника живописи. Киев : ООО, 2009. 32 с.
26. Федосеева Т. С. Материалы для реставрации живописи и предметов прикладного искусства. Москва : РИО ГосНИИР, 1999. 150 с.
27. Фейнберг Л. Е. Секреты живописи старых мастеров. Москва : Изобразительное искусство, 1989. 22 с.
28. Цитович В. І. Реставраційна школа як напрям: спроба визначення та аналізу поняття. Київ, 2002. 169 с.

29. Щавинский В. А. О материалах старинной картины. 1908. 24 с.
30. Яковлев В. Н. Художники, реставраторы, антиквары. Санкт-Петербург, 1966. 82 с.
31. Aberle B., Koller M. Konservierung von Holzskulpturen. Probleme und Methoden. Vienna: Institut für Österreichische Kunstforschung des Bundesdenkmalamtes, 1966. 143 с.
32. Achternkamp, P. Der Rückseitenschutz von Gemälden: Historische und zeitgenössische Praxis. Zeitschrift für Kunsttechnologie und Konservierung, 1991. 23-24 с.
33. Anderson, Jaynie The first cleaning controversy at the National Gallery. London: United Kingdom Institute of Conservation, 1990. 147с.
34. Bachmann K. W. Die Lindenharter Altartafeln, ihr Schicksal, ihre Restaurierungen und die Probleme ihrer heutigen Restaurierung. Die Lindenharter Tafelbilder von Matthias Grünewald. Arbeitshefte des Bayerischen Landesamtes für Denkmalpflege, 1978. 153-160 с.
35. Basch-Bordone J. Handbuch der Konservierung und Restaurierung der Gemälde. Mit einem Anhang über die einschlägigen Vergolderarbeiten. Munich: Callwey, 1921. 113 с.
36. Bauer-Bolton, V. Handbuch der Konservierung und Restaurierung alter Gemälde. Munich: Callwey. Zur Frage der Konservierung der Tafelbilder. Museumskunde, 1933. 342 с.
37. Beard, G. William Kent and the royal barge. Burlington Magazine. National Gallery Technical Bulletin, 1970. 24-68 с.
38. Bergeon S. Science et patience, ou La restauration des peintures. Paris: Editions de la Réunion des Musées Nationaux, 1990. 63 с.
39. Boskovits, M. Gemäldegalerie Berlin, Katalog der Gemälde. Frühe italienische Malerei. Berlin: n.p, 1988. 43-123 с.
40. Bouvier, M. B. L. Mitglieds der Gesellschaft der Künste zu Genf, ehemaligen Eleven an der Akademie zu Paris Vollständige Anweisung

zur Öhlmalerei für Künstler und Kunstfreunde. Halle: Hemmerde und Schwetschke, 1828. 35-43 c.

41. Brachert, T. a Zur Parkettierungsfrage. Maltechnik. Gemäldepflege. Ein neuzeitlicher Ratgeber für Restauratoren und Sammler, 1955. 462 c.

42. Brommelle, Norman Material for a history of conservation. Studies in Conservation, 1956. 55 c.

43. Buck, R. D. Is cradling the answer? In The Behavior of Wood and the Treatment of Panel Paintings. Minneapolis: Upper Midwest Conservation Association, Minneapolis Institute of Arts, 1978. 14 c.

44. Carità, R. Proposte per la parchettatura delle tavole. In Bollettino dell'Istituto Centrale per il, 1953. 53 c.

45. Cortet, O. Le Service de Restauration des Peintures des Musées Nationaux face aux moisissures: Patrimoine culturel et altérations biologiques. In Actes des journées d'étude de la Section Française de l'Institut International de Conservation à Poitiers. France: SFIIC. 1988. 63-68 c.

46. Del Zotto, F., and Tonini F. Practical solutions to preserve panel paintings: Preliminary report on structural mechanisms. In ICOM Committee for Conservaton. Washington, D.C., U.S.A, 1993. 532 c.

47. Dossie, Robert The Handmaid to the Arts. London: J. Nourse Bookseller, 1764. 64-65 c.

48. Gérard, A. Sculptures polychromes et mobiliers: Problèmes de désinsectisation et de désinfection. Patrimoine culturel et altérations biologiques. In Actes des journées d'études de la Section Française de l'Institut International de Conservation à Poitiers. France: SFIIC, 1988. 68 c.

49. Glatigny, J.-A. Doublage au balsa de panneaux peints: La conservation du bois dans le patrimoine culturel. In Actes des journées d'études de la Section Française de l'Institut International de Conservation à Poitiers à Besançon-Vesoul. France: SFIIC, 1990. 37-41 c.

50. Grattan, D. W., and Barclay R. L. A study of gap fillers for wooden objects. *Studies in Conservation* 33(2):71–86, 1988. 74 c.
51. Grössinger C. *North-European Panel Paintings: A Catalogue of Netherlandish and German Paintings before 1600 in English Churches and Colleges*. London: Harvey Miller Publishers, 1992. 213 c.
52. Hampel, J. C. G. *Die Restauration alter und schadhaft gewordener Gemälde in ihrem ganzen Umfange; nebst Anleitung zur Frescomalerei*. *Schauplatz der Künste und Handwerke*, vol, 147. Weimar: Voigt, 1846. 432-433 c.
53. Talbot M. *The Museum: A Manual of the Housing and Care of Art Collections*. London and New York: Longmans, Green and Co, 1917. 311 c.
54. Jackson-Stops Gervase . *The Treasure Houses of Britain*. Exhibition catalogue no. 2. Washington, D.C.: National Gallery of Art, 1983. 321 c.
55. Merritt H. *Dirt and Pictures Separated in the Works of Old Masters*. London: Holyoake and Co, 1932. 52-56 c.
56. Marette, J. *Connaissance des primitifs par l'étude du bois*. Paris: Picard, 1961. 143 c.
57. Ravensburg. *Die Solothurner Madonna von Hans Holbein aus dem Jahr 1522*. Germany: Otto Maier, 1972. 73 c.
58. Routy, A. *L'enlevage et le démarouflage des peintures*. *La science et la vie*, 1924. 53 c.
59. Secco-Suardo, G. *Del risarcimento*. Chap. 1 in *Manuale ragionato per la parte meccanica dell'arte del restauratore dei dipinti*. Milan: Tipografia di Pietro Agnelli, 1866. 64-69 c.
60. Stout, G., et al. *The care of wood panels*, 1954. 132 c.
61. Vindry, G. *Restauration et modifications des peintures dans les collections françaises du XVe siècle à la fin du XVIIIe siècle*. Thesis presented at the Ecole du Louvre. Paris, 1969. 43-45 c.

62. Volle, Nathalie Recherches de supports inertes pour les peintures sur bois. In Traitement des supports, travaux interdisciplinaires: Journées sur la conservation-restauration des biens culturels. Paris: ARAAFU, 1989. 45 с.

63. Реставрация деревянной основы : [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://art-con.ru/node/144> – Назва з екрана.

64. Реставрация икон: Методические рекомендации : [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://nesusvet.narod.ru/ico/books/restoration/> – Назва з екрана.

65. Реставрация основы : [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://art-con.ru/node/2420> – Назва з екрана.

66. Реставрация станковой масляной живописи : [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://art-con.ru/node/98> – Назва з екрана.

67. Реставрация (мистецтво) : [Электронный ресурс]. – Режим доступа : [http://uk.wikipedia.org/wiki/Реставрація_\(мистецтво\)](http://uk.wikipedia.org/wiki/Реставрація_(мистецтво)) – Назва з екрана.

68. Реставрация темперного живопису : [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://art-con.ru/node/3976> – Назва з екрана.

69. Associate Curator in Conservation and Technical Research : [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://www.metmuseum.org/pubs/bulletins/1/pdf/3257349.pdf.bannered.pdf> – Назва з екрана.

70. Conservation Treatment of a 17th Century English Panel Painting : [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.vam.ac.uk/content/journals/conservation-journal/issue-35/conservation-treatment-of-a-17th-century-english-panel-painting/> – Назва з екрана.

71. History of the Structural Conservation of Panel Paintings : [Электронный ресурс]. – Режим доступа :

https://www.getty.edu/conservation/publications_resources/pdf_publications/pdf/panelpaintings3.pdf – Назва з екрана.